

Trösterová, Zdeňka

"Šedé" spektrum frazeologie

Opera Slavica. 2017, vol. 27, iss. 4, pp. 73-76

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137415>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Благодаря реализованному авторами книги проекту *жлобство* пополняет большой разряд уже оформившихся концептов. В лингвистике преобладает рассмотрение «стандартных» концептов, авторы «ЖЛОБОЛОГИИ» обогатили изучение концептосферы единицей сниженной.

Инна Калита

„Šedé“ spektrum frazeologie

КАЛИТА, И.: *Очерки по компаративной фразеологии. Серая палитра в национальных картинах мира русских, белорусов и чехов.* Москва: Изд. «Дикси Пресс», 2016. 191 с. ISBN 978-5-905490-35-4.

Recenzovaná kniha I. Kality je věnována frazeologickým spojením v širokém slova smyslu, jejichž jednotícím prvkem je barva (konkrétně šedivá barva) v rusko-bělorusko-českém srovnávacím aspektu. Tomu odpovídá i podtitul *Šedá paleta v národních obrazech světa Rusů, Bělorusů a Čechů*. Přístup, kdy je jako jednotící prvek vytčen „atribut“, nikoli „substance“, není zcela běžný, i když ne úplně neobvyklý.¹ Většinou se frazeologizmy zkoumají na základě takových klíčových slov, jako jsou např. názvy zvířat, části lidského (vzácněji zvířecího) těla atd. Teprve v těchto souvislostech se pak přihlíží k charakteristickým vlastnostem vyjádřeným atributem, např. *obětní beránek*, *čisté ruce* a jiná ustálená spojení, těsnější nebo volnější.² I. Kalita postupuje opačně: zajímá ji konkrétní atribut a až v souvislosti s ním substantiva, s nimiž se pojí – ale i tak se nevyhne tomu, že největší množinu opět tvoří frazeologizmy s názvy zvířat, takže text knihy se pak jakoby rozpadá na část, kde jsou právě ony zastoupeny, a část, kde se atribut „šedý“ pojí s jinými entitami.

Publikace je rozdělena na šest kapitol: 1. Методология исследования и источники; 2. Место и функции цвета в когнитивном восприятии; 3. Серый спектр: оттенки; 4. Образность в национальных картинах мира (právě do této kapitoly je zahrnut oddíl Анималистические фразеологизмы с компонентом «домашнее животное»: маскулинность и феминность); 5. «Бесцветные» синонимы с «серой» семантикой – фразеологический арсенал «неопределенности»; 6. «Ахроматичная»

1 Srov. např. stať uváděnou v seznamu literatury: BARYŠEVA, Ja. A.: *Modelirovanije osobennostej konstruirovanija metafory (na primere slovosocetanj s kolorativami seryj / grau / grey)*. In: Vestnik Nižgorodskogo universiteta im. N. I. Lobačevskogo, 2012, № 3 (1), s. 404–409.

2 Srov. pojem *kolokace* a pozornost, která je mu věnována i v současných gramatikách, např. PANEVOVÁ, J. a kol.: *Mluvnice současné češtiny. 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2497-6.

современность: неологизация серого. Kromě těchto kapitol kniha vedle úvodu obsahuje závěr, velmi bohatou bibliografii (přes 200 položek, zvláště vyčleněné elektronické), soupis zkratk, rejstřík v ruštině, běloruštině a češtině a běloruské, české a anglické résumé.

Autorčin přístup k problematice dobře doloží citace z českého résumé: „Pozornost je zaměřena na „šedé“ spektrum frazeologie, které je mimořádně bohaté na sémantické odstíny. Jeho významy se liší v závislosti na směru: pohyb od bílé barvy až po černou je přechodem od aktivního děje k pasivnímu – od života ke smrti – od reálného k tajemnému – od vědomí k podvědomí. Opačný směr je „nasyčen“ vzduchem, potenciální energií a příležitostmi. Na šedém pozadí nabývají všechny ostatní barvy specifické vlastnosti a kontextové významy. Šedá barevná škála spojená s postavením „mezi“ vždy ukrývá tajemství. Obsahuje bohatou stupnici sémantických „tónů“, jako je průměrnost, rutina, smutek, osamělost, bezcitnost³, neutralita, zároveň však i měkkost, teplo, klid, elegance, styl, komfort, pohoda, univerzálnost, přirozenost.“⁴ Z uvedeného citátu je zřejmé, že autorka ve svém přístupu ke zkoumání uplatňuje kromě racionální analýzy i intuici a emotivní pohled, což činí její závěry neotřelými a zajímavými.

Mateřským jazykem I. Kality je běloruština, vystudovala ruštinu a běloruštinu a léta žije v Česku, má tedy všechny předpoklady pro to, aby ve své knize fundovaně uplatnila srovnávací hledisko. Děje se tak především v oddílech věnovaných starší vrstvě frazeologie, protože právě tato starší vrstva odráží specifiku „národního vidění“ světa (na rozdíl od současnosti, kde se na vzniku nových ustálených spojení odráží globalizace). Podle I. Kality „цветовые предпочтения в национальных картинах мира, рассматриваемые сквозь призму ассоциативных связей фразеологии и национальной мифологии, отражают индивидуальный опыт народа в общей картине мира.“⁵ A právě „šedé spektrum“ je podle autorky ve frazeologii tří zkoumaných jazyků nejvíce zastoupeno v ustálených spojeních, v nichž vystupují zvířata a ptáci typičtí pro soužití s člověkem – ať už jde o přírodu „ochočenou“ nebo divokou. Podrobně jsou tak zkoumána spojení založená na klíčovém slovu z oblasti domácích zvířat *козел–коза, баран–овца, свиньи, бык, вол–корова, лошадь (конь, кобыла, мерин)*, z divoké přírody *волк* (i jako symbol nečisté síly) a z ptáků *кукушка*. Upravuje se, že osobitou skupinu představují názvy vykleštěných zvířat *мерин, валах, вол*, které vstupují do frazeologizmů se zápornou konotací „nedostatečnosti“. V některých případech mají zkoumané jazyky obdobné všechny tři ekvivalenty, jindy na některém místě srovnání vznikají lakuny, protože daný frazeologismus neexistuje.

3 Tohoto slova je ovšem v českém textu užito nesprávně, protože má jít o ekvivalent rus. *безэмоциональность*, angl. *unemotionality*. Autorka tedy nemá na zřeteli *bezcitnost*, ale *absenci entocionality*.

4 KALITA, I.: *Očerki po komparativnoj frazeologii. Seraja palitra v nacional'nych kartinach mira russkich, belorusov i čechov*. Moskva: Izd. «Diksi Press», 2016, s. 168.

5 Tamtéž, s. 72.

Tak např. srovnávací tabulka frazeologizmů na s. 49⁶ s klíčovým slovem *баран/овца* ukazuje, že většina spojení má obdobu ve všech třech jazycích (např. *упрямый как баран / упарты як баран / tvrdohlavý jako beran*), ale některá se v daném jazyce nevyskytují, např. ruskému a běloruskému *молодец против овец, а против молодца и сам овца* odpovídá česká lakuna. Kromě základních srovnávaných tří jazyků ruštiny, běloruštiny a češtiny uvádí autorka často i polské, popř. jiné slovanské, výjimečněji i neslovanské ekvivalenty. Např. ve spojení s klíčovým slovem *vlk* se uvádí latina, lat. *lupus* jako zdroj mnoha mezinárodně existujících frazeologizmů. U frazeologizmů je ovšem určitá „potíž“ v tom, že některé jsou obecně rozšířené a dodnes, třeba vzácně, užívané, jiné do obecného povědomí ani nepronikly. U většiny takových ovšem I. Kalita uvádí zdroj, z něhož čerpá. Tak např. *udělat koně*,⁷ běžnější je však v češtině zřejmě *udělat koninu, kůň malinovej*,⁸ *mít zadek jako štýrský valach*⁹ patří asi v češtině k méně rozšířeným, většině takových odpovídají lakuny v ruštině a běloruštině. O tom, že na základě starých spojení vznikají i nové frazeologizmy, svědčí např. *mít ikvé houpacího koně*. Jak již uvedené příklady napovídají, je kniha naplněna bohatým jazykovým materiálem, a i když ne vždy jsme o jednoznačnosti autorčina výkladu přesvědčeni, jde o zajímavé úvahy. Např.: jako univerzální komponent emosém v češtině se uvádí slovo *vůl*. Podle autorky „выражение «Ты vole!» может выражать возмущение, несогласие, недовольствие, неудовлетворение, удивление, восхищение“.¹⁰ To, že „Ты vole!“ může v určitých kontextech být identické s citoslovečným „Pane bože!“, vysvětluje I. Kalita následovně: „Такое стилистическое «смещение» низкого и высокого в современном чешском языке вероятно связано с основной чешской «религией» — атеизмом.“¹¹ Toto tvrzení je diskutabilní. Obdobně problematický je zevšeobecňující závěr, který autorka vyvozuje z existence několika frazeologizmů se slovem *krtek* v češtině a obliby dvou kreslených filmů. Uvádí totiž, že pro českou národní povahu – viz i kreslený film o krtečkovi – je typická pracovitost, pořádkumilovnost, určitá přízemnost, individualismus a introvertnost, zatímco pro Rusy (viz kreslený film „Ну, погоди!“ o vlkovi a zajíci) zvýšená emocionalita, střetávání protikladů, nevypočitatelnost, ale také kolektivismus a extravertnost.

V textu najdeme i diachronní sondy, např. u slova *kukačka* (ale spíš *žežulka*) se pro ruštinu uvádí příklad ze Slova o pluku Igorově (zde pominěme dohady o jeho

6 Tamtéž, s. 49.

7 ZAORÁLEK, J.: *Lidová rčení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 2009, s. 165.

8 OUŘEDNÍK, P.: *Šmírbuch jazyka českého*. Praha: Paseka, 2005, s. 85.

9 MRHAČOVÁ, E.: *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice: Tematický frazeologický slovník*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999, s. 80.

10 KALITA, I.: *Očerki po komparativnoj frazeologii. Seraja palitra v nacional'nych kartinach mira russkich, belorusov i čechov*. Moskva: Izd. «Diksi Press», 2016, s. 137.

11 Tamtéž.

pravosti), pro běloruštinu folklorní užití, např. motiv proměny ženy v šedou žežulku, která je symbolem stesku a žalu. *Kukačka/žežulka* tak vystupuje jako mediátor, propojení reálného světa a zásvětí, racionálního a iracionálního. Běloruský folklór spjatý s obrazem (*šedé*) *kukačky/žežulky* patří k nejstarší folklorní vrstvě. I o tom se lze v publikaci poučit včetně četných příkladů.

Zcela jiná problematika zajímá autorku v 6. kapitole *Ахроматичная современность: неологизация серого*. V ní se zkoumá oblast ekonomiky, peněz, zboží, osob zabývajících se byznysem, dokumentů a šedé zóny obecně. Podle mne trochu neústrojně jsou sem zařazena i pojmenování termínů a nemocí jako *šedá kůra mozková*, *šedý zákal*. Všechny jiné entity v této kapitole uváděné jsou však opravdu důsledkem „neologizace šedého“ a zároveň dobrým příkladem globalizace, k níž dochází v současných jazycích v této oblasti. Protože autorka publikace působí na oddělení Obchodní ruštiny, pokládáme tuto kapitolu za přínosnou i z hlediska využitelnosti pro studenty. Mnohé příklady zde uváděné jsou čerpány z elektronických zdrojů nebo současného tisku, jde tedy o zcela aktuální užití v dnešním jazykovém úzu. S ohledem na globalizaci se poměry ve třech zkoumaných jazycích liší jen málo, všude existují ekvivalenty spojení *šedá/stínová ekonomika*, *šedý import*, *šedý trh* atd., v méně ustálených obrazech je někdy slovo *šedý* užíváno v uvozovkách. I zde však existují případy, kdy se v některém ze zkoumaných jazyků spojení nevyskytuje. Např. ruskému a běloruskému „šedé peníze“ odpovídá v češtině spojení *peníze na ruku* nebo jiný opisný výraz pro peníze z „šedé ekonomiky“, viz příklady *Do statistiky nejsou samozřejmé zahrnuty výplaty z tzv. šedé ekonomiky, což znamená například peníze pro servírky, které je dostávají na ruku; I výplata „na ruku“ také patří do zóny šedé ekonomiky*.

Ve všech těchto případech je atribut *šedý* nositelem záporné konotace, vztahuje se k oblasti mezi legálním a nelegálním, podle situace a kontextu má blíž k jednomu nebo druhému pólu. Ne tak v případě spojení *šedá literatura* (zaregistrovala jsem je v knize I. Kality poprvé, i když existuje od 70. let minulého století). Jde o speciální vědeckou literaturu, technickou dokumentaci, ale i disertace, prezentace apod., vše, co je zaznamenáno na síti a je umožněno rozvojem internetu, samo uvedené spojení je kalka z angličtiny.

V publikaci, která vyšla v Rusku, jsou pochopitelně některá nevykorigovaná nedopatření v českém textu – zvláště v oblasti užití diakritických znamének. Jako celek je kniha zajímavým příspěvkem ke zkoumání frazeologizmů s atributem *šedý* a jeho odstíny – obsahově, metodologicky i vnesením osobního zaujetí a přesahy do emocionální sféry. S jednotlivými postřehy a závěry ne vždy musíme souhlasit, ale nikdy jim nelze upřít originální pohled na bohatý jazykový materiál v knize obsažený.

Zdeňka Trösterová